

DIE TWEETORINGKERK AS EEN VAN DIE
N.G.-GEMEENTES VAN BLOEMFONTEIN
GEDURENDE DIE ANGLO-BOEREOORLOG
1899-1902

R.M. Britz¹

ABSTRACT

THE DUTCH REFORMED CONGREGATION OF
BLOEMFONTEIN DURING THE ANGLO-BOER
WAR 1899-1902

This article focuses on the local Dutch Reformed congregation of Bloemfontein during the Anglo-Boer War 1899-1902. As such it deals with a rather neglected, though very important, theme concerning this destructive war in South Africa. In the Boer Republics the church and Christian faith played a constitutive role. The article thus makes a significant contribution to the recent research on the Anglo-Boer War. It tells the story of the life and times of a local congregation during war-time. Lead by the remaining consistory (elders and deacons), it survived the war. It had to adapt to the war situation and to a new dispensation when the Orange River Colony, replacing the Republic, was instituted during March 1900. This caused tension among the members of the congregation. Some accepted the new dispensation, and acted accordingly. Others were much more sceptical. Its members were involved in, and supported, the newly formed congregation in the concentration camp. It also related to its (non-white) Dutch Reformed Mission congregation in the same city.

Die oorlog tussen Groot-Brittanje en die Oranje Vrijstaat-Zuid-Afrikaansche Republiek bondgenootskap het Bloemfontein in Maart 1900 bereik.² Die stad is omskep in 'n belangrike militêre en strategiese sentrum vir die Britse offensief. Uiteraard is die lewe van die inwoners hierdeur ingrypend beïnvloed. Dit beteken natuurlik ook dat die plaaslike N.G.-gemeente,³ wat 'n belangrike rol in Bloemfontein gespeel het, deur die oorlog geraak is. Hierdie artikel gaan gevolglik in op dié gemeente se bestaan toe 'n omvattende oorlog op hom ingekom het.

- 1 Prof. R.M. Britz, Departement Ekklesiologie, Fakulteit Teologie, Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein.
- 2 Sien T. Pakenham: *The Boer War*. London: Abacus, 1998, 371 e.v.
- 3 Vir 'n algemene oorsig oor die N.G. Kerk gedurende die Anglo-boereoerlog in

1. OKTOBER TOT DESEMBER 1899: GEBEDE, DEELNAME EN DIE PREEKSTOEL IN 'N ROUKLEED

Alombekend as die Tweetoringkerk, was die N.G. gemeente Bloemfontein met die uitbreek van die oorlog reeds meer as 50 jaar oud.⁴ Hy het oor 'n imponerende kerkgebou beskik⁵ en meer as 1300 lidmate en 2300 dooplidmate getel.⁶ Daarby was die nuwe Gedenksaal pas voltooi.⁷ Sy grense het min of meer saamgeval met die distriksgrense van die stad.⁸ Dit blyk ook dat hy aan homself as 'n erkende instelling in die Bloemfonteinse gemeenskap gedink het.⁹ Dit was byvoorbeeld gebruik om die Staatspresident in die statige Tweetoringkerkgebou in te sweer.¹⁰ Volksraadlede het tydens hulle verblyf in Bloemfontein kerklik in die gemeente tuisgekom. Bowendien het die Sinode van die N.G. Kerk van die Oranje Vrystaat vir jare reeds in sy midde vergader. Die predikante van die gemeente was gerespekteer en aanvaar en het onder andere 'n deurslaggewende rol in die kuratoria van die bekende Eunice Damesinstituut en Grey Kollege gespeel. Die res van hulle ampswerk is gereël deur artikel 18 van die *Wetten en Verordeningen voor de Nederduitsch Gereformeerde Kerk van den Oranje Vrijstaat*.¹¹ In die Kerkraad het

die Vrystaat, sien G.A. van der Merwe: *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in die Oranje-Vrystaat tydens die Anglo-boereoorlog 1899-1902*. Ongepubliseerde D.Th.-proefskrif, Universiteit van die Oranje Vrystaat, 1988. Vir die gemeente van Bloemfontein, *dies.*, 124 e.v.

- 4 Vir 'n omvattende geskiedenis van die gemeente, sien R.M. Britz: *Waaksame skans. Die Tweetoringkerk Bloemfontein 1848-1998*. Bloemfontein: N.G. Kerkraad, 2000.
- 5 Sien *De Fakkel* X(8), 15 Desember 1898, 181 e.v. Vir meer besonderhede, sien Britz: *a.w.*, 49 e.v.
- 6 Vir die sensus van die gemeente in 1895, sien Notule Kerkraad Bloemfontein, 2 April 1895. Daarna was daar nie weer 'n sensusopname nie.
- 7 Sien hiervoor G.B.D. de Villiers: *Die geskiedkundige gedenksaal: 'n terugblik*. Bloemfontein, 1982. Vgl. ook Britz: *a.w.*, 69 e.v. vir agtergrond.
- 8 Dit wil sê, die Modderrivier in die weste en noorde, Koringspruit in die ooste en Kafferrivier, soos die Tierpoortrivier destyds genoem is, in die suide.
- 9 Hierdie inbeelding is lank reeds by die gemeente ingeprent. Vgl. Britz: *a.w.*, 49 e.v.; 61, 70.
- 10 So bv. President Reitz en Steyn. Sien Britz: *a.w.*, 63, 66.
- 11 Sien *Wetten en Verordeningen voor de Nederduitsch Gereformeerde Kerk van den Oranje Vrijstaat*, 1895, 9 e.v. Dit het o.a. ingesluit die bediening van die Woord, die sakramente, die insetting van huwelike, katekisasie, die afneem van "Belijdenis des geloofs," behoorlike huisbesoek, ens.

voorgangers van die gemeenskap gedien. In meer as een opsig was die gemeente ook in die samelewing betrokke: veral by die opheffing en versorging van die toenemende getal armblankes¹² wat sedert die voltooiing van die spoorlyn in 1892 in die stad opgedam het in 'n soektog na 'n beter heenkome. En, dan het hy met woord en daad sy sendinggemeente in die nie-blanke woonbuurt Waaihoek, vlak by die stad, ondersteun.¹³

Elders is aangetoon hoedat die segsmanne van die N.G. Kerk gedurende 1899 sterk standpunt ingeneem het vir die afwending van die moontlike oorlog deur middel van arbitrasie en onderhandeling.¹⁴ Uit Wellington het dr. Andrew Murray, eertydse leraar van die Bloemfonteinse gemeente¹⁵ as oudste predikant in die N.G. Kerk sy internasionaal bekende en gerespekteerde stem uitgesproke hierby gevoeg.¹⁶ Daarby is by lidmate ernstig aangedring om volhardend vir vrede te bid. In Bloemfontein het ds. H.T. Kriel, sedert 1894 predikant van die gemeente,¹⁷ en sy jonger kollega, ds. P.A. Roux, wat as hulpleraar op 11 September 1898 bevestig is,¹⁸ sekerlik nie nagelaat om in die plaaslike gemeente die klem ook hierop te laat val nie.

Vir die Tweetoring-lidmate het die groeiende politieke spanning 'n diepgrypemde en eksistensiële krisis geword. In die Volksraad het twee leidinggewende lidmate, M.T. Steyn¹⁹ en John Fraser,²⁰ reg teenoor mekaar te staan gekom in die oorlogskwessie.²¹ Fraser wou die Republiek in die neutrale hoek verskans. President Steyn was oortuig dat die Republiek dit reg-

12 Vgl. hiervoor Britz: *a.w.*, 67 e.v.

13 Vgl. vir die ontstaan van hierdie gemeente, wat in Maart 1891 gestig is, Britz: *a.w.*, 62, 64, 66, 68 en 72. Sien ook A.A. Odendaal: *Die Nederduitse Gereformeerde sending in die Oranje-Vrystaat (1842-1910)*. Ongepubliseerde D.Th.-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch, 1970, 102 e.v.

14 Sien R.M. Britz: "De Kerkbode oor die Anglo-boereoorlog: Julie 1899-Julie 1900 (Deel I)." *NGTT* 42 (1&2) Maart & Junie 2001, 28-32.

15 Hy was die eerste leraar van die N.G. Kerk Bloemfontein, tussen 1849 en 1860. Vir sy bediening in hierdie gemeente, en sy latere betrokkenheid hierby, sien R.M. Britz: *Waaksame skans... a.w.*, 9-23; 70-71.

16 *De Kerkbode* XVI(41), 12 October 1899, 648.

17 Vir sy arbeid in die gemeente voor die uitbreek van die oorlog, sien Britz: *Waaksame skans... a.w.*, 65-73.

18 *Dies.*, 69.

19 Vgl. *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek (S.A.B.W.)* II, 727.

20 Vir hom, sien *S.A.B.W.* I, 314.

21 Sien K. Schoeman: *Bloemfontein: die ontstaan van 'n stad 1846-1946*. Kaapstad: Human & Rosseau, 1980, 134.

tens nie mag doen nie. Op 9 Oktober 1899 het die twee Republieke hul ultimatum aan Groot-Brittanje gestuur. Die President het hom teruggetrek in die eensaamheid van sy plaas Onze Rust in die wyk Kafferrivier en die dag in die veld deurgebring.²² Daar het hy dit met die Here deurgepraat. Vir hom het die berusting in 'n gebed gelê: God verdedig die reg. Dit het hy ook onderaan sy opdrag om ter wille van die Republiek die wapen op te neem, geskryf.²³ Toe daar om 17h00 op 11 Oktober 1899 geen antwoord van Brittanje ontvang is nie, het die oorlog uitgebreek.²⁴

In die hoofstad was daar 'n aanvanklike gees van afwagting, van opgewondenheid, byna van 'n algemene opgetoënheid te midde van die toeloop wat die oorlog veroorsaak het.²⁵ Iets groots en omvattend was aan't gebeur. Die meeste mans van weerbare ouderdom het na die front vertrek. In die samekomste van die gemeente is dit duidelik gereflekteer. In die samekomste van die Christelike Jongeliede Vereniging was die bywoning eweneens opvallend minder. Die gewone vergadering van die Kerkraad wat op 30 September 1899 sou plaasvind, is uitgestel. By die vorige vergadering is die memorandum van die wyk Midden-Modderrivier, waarin J. J. Brits en nog 29 lidmate gevra het om as 'n gemeente met die nuwe dorp Dealesville afgestig te word, goedgekeur. Maar, onder omstandighede sou dit ook vir eers moes wag.²⁶ Op 13 Oktober is die "Gedenk en Synodale Zaal" in gebruik geneem. *De Fakkel*, amptelike blad van die Vrystaatse N.G. Kerk, het net heel terloops daarna verwys.²⁷ Dit was nie meer 'n gebeurtenis van belang nie.

Die Bloemfontein Kommando, onder bevel van Kommandant Kolbe is in die weste, in die omgewing van Kimberley ontplooi. Ds. P. A. Roux het die kommando vergesel en as veldprediker opgetree. Hier het hy eredienste en bidure waargeneem, en die siekes besoek. Masels was 'n aansteeklike siekte wat heelwat burgers lam gelê het. En, toe die kommando teen die

- 22 Schoeman: *a.w.*, 150. Sien ook N.J. van der Merwe: *Marthinus Tbeunis Steyn. 'n Lewensbeskrywing. Deel I*. Kaapstad: De Nationale Pers, 1921, 275.
- 23 Vir die verwoording van sy Christelike geloof in die tyd wat die uitbreek van die oorlog voorafgegaan het, sien N.J. van der Merwe: *a.w.*, 250-256, en *a.w.*, *Deel II*, 1 e.v.
- 24 Vir 'n goeie oorsig oor die Anglo-boereoorlog, vgl. C.F.J. Muller: *Vyfhonderd Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 334 e.v. Ook F. Pretorius: "Die Anglo-boereoorlog: 'n oorsig." In: F. Pretorius (Red.): *Verskroeië aarde*. Human & Rousseau, Kaapstad, 2001, 10-35.
- 25 Schoeman: *a.w.*, 151.
- 26 Notule Kerkraad Bloemfontein, 4 September 1898.
- 27 *De Fakkel* XI(2) October 1899, 25.

einde van die jaar en begin van 1900 in aksie kom, het hy ook dié wat die hoogste tol moes betaal, te velde begrawe.²⁸ Uit die Doopregister van die gemeente blyk dit dat ds. Roux weer gedurende die eerste ses weke van 1900 die bediening van die doop in Bloemfontein waargeneem het.²⁹ Hy was dus vir 'n tydjie weer terug in die gemeente. Ds. Kriel, wat in Bloemfontein agtergebly het, het die Woord en sakramente ondertussen bedien.

In *De Fakkel* is die aanvanklike berigte en nuusbrokkies oor die slagvelde geplaas. Telkens word die onverwagse oorwinnings reg aan die begin van die stryd,³⁰ aan God toegeskryf en die lesers opgeroep tot verootmoediging en dank. Die redakteur, ds. J.J.T. Marquard van Winburg, laat ook nie op hom wag om die oorwinningstelegram van Generaal Louis Botha na die slag van Colenso aan President Kruger, in *De Fakkel* oor te neem nie:

God heeft aan onze kant gestreden. In Hem liet Hij ons kloeke daden doen. Onze slachtvelde getuigen van krachtigen wonderen door God gedaan.³¹

Het almal in die gemeente die blad en die redakteur se standpunt onderskryf? Daar was immers 'n invloedryke groep lidmate wat hulle nie met die oorlogsverklaring en offensief van die Republieke vereenselwig het nie. John Fraser was een van hulle.³² Hulle was oortuig dat die oorlog 'n ramp oor die Republiek aangekondig het.

Die Boere-oorwinning by Magersfontein teen die helfte van Desember 1899³³ is in Bloemfontein met onvolkome begeestering begroet. Daar het al meer eie gewondes, meesal per ossewa, van die slagvelde aangekom om in die Volkshospitaal behandel te word. Die doodstydings, wat aan die boom voor *De Express* se kantoor vasgemaak is, het die slegste nuus oorgedra.³⁴ Al meer huisgesinne was in rou. Die preekstoel in die kerkgebou is met swart behang.³⁵

- 28 Sien in hierdie verband die indrukke van T.C.D. oor sy besoek aan die kommando's (ook dié van Bloemfontein) in *De Fakkel* XI(8) 8 February 1900, 157 e.v.
- 29 Sien Doopregister Bloemfontein 1890-1911 by die toepaslike inskrywings van 1899 en 1900.
- 30 Vgl. hiervoor Pakenham: *a.w.*, 168 e.v.
- 31 *De Fakkel* XI(6) 28 December 1899, 127. Vgl. ook *dies.*, 6; *dies* XI(7) 18 January 1900, 147 e.v.; *dies.* XI(5) 30 November 1899, 97 e.v.
- 32 J.G. Fraser: *Episodes in my life*. Kaapstad: Juta & Co. Ltd., 1921, 65 e.v.
- 33 Sien Muller: *a.w.*, 341 e.v.
- 34 Schoeman: *a.w.*, 153.
- 35 *Dies.*

2. SEDERT MAART 1900: DIE GEMEENTE IN 'N NUWE SITUASIE ONDER BRITSE KRYGSWET

Vir die gemeente moes dit aan die begin van 1900 duidelik gewees het dat die landsomstandighede geheel en al verander het. Die oorblywende Kerkraad kon op die 13de Januarie 1900 nog 'n vinnige vergadering inpas. Oor die oorlog is nie gepraat nie. Diaken D. Roux het gerapporteer dat hy daarin geslaag het om twee perde vir ds. Kriel teen 'n bedrag van £70 aan te koop. Hierbenewens is kennis geneem dat die Algemene Sinodale Kommissie die vergadering van die Sinode as gevolg van die oorlog onbepaald uitgestel het.³⁶ Die vergadering van die Westelike Ring, waaronder die gemeente gersorteer het, is alreeds in November 1899 onbepaald op die langebaan geskuif.³⁷ Trouens, as uitdrukking van die kerkverband, sou hierdie vergaderings eers weer na die oorlog byeenkom. Om amptelik met naburige gemeentes te vergader in 'n krisistyd, was die gemeente nie beskore nie.

Op 25 Februarie 1900 het die laaste opkommandering van burgers in Bloemfontein plaasgevind. Die volgende Sondag, en die daaropvolgende Dinsdag, is opsy gesit as dae van danksegging, gebed en verootmoediging. Op die Dinsdag is berig ontvang dat Generaal Cronjé met 4000 burgers by Paardeberg aan die Modderrivier oorgegee het.³⁸ Dit was 'n keerpunt. Die pad na Bloemfontein het byna onbelemmerd oopgelê. Die Britse magte, onder aanvoering van Lord Roberts, het 'n meedoënlose aanmars begin.⁴⁰ Die vooruitsigte vir die Boerekommando's was nie goed nie. Hulle sou die Britse Leër nie kon stuit nie. Gedurende die nag van 12 Maart 1900 het ontmoedigde Boere,⁴¹ wat vanuit stellings aan die westekant van die stad die verdedigingslinie beman het, die aftog begin blaas. Tussen die heuwels aan die noordekant van die stad het hulle verdwyn. Ds. Roux het saam met die terugtrekkende Bloemfontein Kommando hom uit die voete gemaak.⁴²

36 Notule Kerkraad Bloemfontein, 13 January 1900.

37 *De Fakkel* XI(4) 2 November 1899, 69.

38 Schoeman: *a.w.*, 154.

39 Muller: *a.w.*, 345. Sien ook Pakenham: *a.w.*, 331 e.v.

40 Sien hiervoor die goeie beskrywing van Pakenham: *a.w.*, 371 e.v.

41 Schoeman: *a.w.*, 154.

42 Notule Kerkraad Bloemfontein, 7 November 1901. Dit word bevestig deur die Doopregister van die gemeente. Daarvolgens het ds. Roux nog op 13 Februarie 1900 die doop in die gemeente bedien. Daarna verdwyn sy naam uit die register.

President Steyn en die regering het Bloemfontein verlaat. Op die 13de Maart 1900 het die oorlog die stad bereik.⁴³

Saam met burgemeester dr. B.O. Kellner⁴⁴ en landdros H.D. Papenfus het John Fraser 'n komitee vir openbare veiligheid gevorm. Hulle was oortuig dat die bombardement van Bloemfontein, ten alle koste, ter wille van die burgerlikes verhoed moes word.⁴⁵ Vergesel van die balju, N.P.C. Raaff, het hulle langs die treinspoor uitgery om Lord Roberts by Sydenham te ontmoet en die stad aan hom oor te gee.⁴⁶ 'n Leër van meer as 1400 offisiere, 32000 manskappe en 11500 perde het op die stad toegesak en orals rondom militêre basisse opgeslaan. Dit alles het die hulpbronne, veral die watervoorraad, tot die uiterste beproef.⁴⁷ Vanweë die gevolglike siektes, het uiteindelik meer as 1600 Britse soldate gesterf.⁴⁸

Die situasie waarin die gemeente van Bloemfontein hom bevind het, het dramaties verander. Lidmate het hulle nou onder 'n ander owerheid in die nuwe Orange River Colony bevind.⁴⁹ In die bewaakte stad,⁵⁰ oorgelewer aan die talle militêre beperkings en gebonde aan krygswet, moes hulle aanpas en met die lewe voortgaan. By baie van hulle was daar 'n stille en skerp reaksie teen die veroweraar. Hulle gevoelens het republikeins gebly. Ander het aanvaar dat met die val van die hoofstad die oorlog verby was en met die veroweraar begin saamwerk. Sondae het die eredienste hulle gewone gang gegaan. Ds. Kriel kon op sy gebruikelike manier preek. By die Sondagskool het J.G. Fraser as Superintendent steeds voorgedaan en die belange van die kinders op die hart gedra.⁵¹ Nagmaal is op die gereelde tyd gevier. En, volgens gewoonte, is kinders byna elke Sondag ten doop gebring. In heelwat van hierdie gevalle is die kinders "gratis" gedoop – 'n besliste aanduiding van die oorlogstoestand wat in die gemeente geheers het. Opvallend baie kinders is ook nie op Sondae gedoop nie. Dit het ook beteken dat dit nie tydens 'n erediens plaasgevind het nie.⁵² Die militêre regulasies het die normale huis-

43 Schoeman: *a.w.*, 156 e.v.

44 Sien S.A.B.W. V, 429. Hierdie gesiene geneesheer was lidmaat van die Lutherse Gemeente in Bloemfontein.

45 Fraser: *a.w.*, 264.

46 Schoeman: *a.w.*, 157.

47 *Dies.*, 162 e.v.

48 *Dies.*, 174-175.

49 Vgl. in hierdie verband Pakenham: *a.w.*, 419 e.v.; 438 e.v.

50 Schoeman: *a.w.*, 170.

51 Fraser: *a.w.*, 274.

52 Vgl. Doopregister Bloemfontein 1890-1911 vir die jaar 1900.

besoek in die buitewyke van die gemeente egter onmoontlik gemaak. Ds. Kriel was tot die stad beperk. Vir meer as 'n jaar sou die kerkraad nie weer vergader nie.

Bronne oor die gemeentelike lewe gedurende die eerste helfte van 1900 is egter so skaars dat 'n duideliker beeld hiervan nie gevorm kan word nie. Toe 'n kamp vir vlugtelingewes van die stad gedurende Augustus 1900⁵³ uitgemeet is, het 'n nuwe faset van die oorlog hom aangekondig, en sou die gemeente metterdaad daarby betrek word.

3. 'N KAMP VIR VLUGTELINGE OP DIE DREMPEL VAN DIE GEMEENTE: SEPTEMBER 1900-MAART 1901

Die Vrystaatse burgers wat die wapens neergelê het en hulle gesinne is deur die Boerekommando's bedreig. Dit was 'n lastige situasie. Die stad kon vir hulle 'n veilige wykplek wees. Gevolglik is daar vir hulle 'n "vlugtelingekamp" waarskynlik reeds gedurende Augustus 1900 noordwes van die stad, tussen Tempe en Spitskop aangelê.⁵⁴ Die grond is deur die militêre owerheid van die stadsraad bekom.⁵⁵ Intussen is die verwagting van die Britse opperbevel dat die oorlog tot 'n einde sou kom, nie bewaarheid nie. Die Boereleërs, of liever, wat daarvan oorgebly het, het opgebreek in kommando's en met 'n guerilla-oorlog begin.⁵⁶ Dit het vir 'n omwenteling gesorg. Die Britte het begin met die verwoesting van plase en die gewelddadige wegvoer van die burgerlike bevolking na die kampe wat oorspronklik nie vir hulle bedoel was nie.⁵⁷ En, ook nie gereed was om hulle te ontvang nie.

53 Schoeman: *a.w.*, 174-175.

54 Sien E. Wessels: " 'A cage without bars' — die konsentrasiekamp in Bloemfontein." In: F. Pretorius (Red.): *a.w.*, 60 e.v. Hierdie kamp was een van die talle wat regoor Suid-Afrika opgerig is. Vgl. hieroor ook: J. Ploeger: *Die lotgevalle van die burgerlike bevolking gedurende die Anglo-boereoorlog 1899-1902*. Pretoria: Staatsargiefdiens, 1990. *Deel: II*: 15 e.v.; *Deel IV*: 28:1 e.v.; 29:1 e.v.; 30:1 e.v.; 31:1 e.v.; 32:1 e.v.; 33:1 e.v.; 34:1 e.v.

55 A.W.G. Raath en R.M. Louw: *Die konsentrasiekamp te Bloemfontein gedurende die Anglo-boereoorlog 1899-1902*. In medewerking met Danie Olivier, Oologsmuseum van die Boererepublieke, Bloemfontein, 1993, 59 e.v.

56 Vgl. hiervoor Muller: *a.w.*, 351 e.v.

57 Sien Muller: *a.w.*, 354 e.v. Vgl. veral ook F. Pretorius: "Die lot van die Boerevroue en -kinders." In: F. Pretorius (Red.): *a.w.*, 36-59.

In Bloemfontein het die kamp in twee verdeel en het die kenmerkende wit kloktente, sinkhutte en markiestente in netjiese rye oor die warm vlakke uitgestrek.⁵⁸ Aan die westekant is 'n hospitaalkamp ingerig: vyf sinkhutte (van 114 voet by 27 voet elk) en 8 markiestente. Die personeel is in kloktente onderdak gebring.⁵⁹ Hier is ook kampskele⁶⁰ opgerig en gesorg vir die nodige infrastruktuur.⁶¹ Rantsoene is op regeringskoste verskaf.⁶² Elke dag is per kop 'n half pond vleis, 'n driekwart pond meel, melk, suiker, koffie en sout uitgedeel. Ook groente is hierby ingesluit. 'n Pond steenkool en 'n driekwart pond hout om die voedsel gaar te maak, het bygekom.⁶³ Later is die rantsoene ietwat gewysig. Toe is 5 en 'n kwart pond meel, 7 onse sout, 7 onse koffie, 14 onse suiker, 3 en 'n half pond vleis en 'n half pond rys per kop per week uitgereik. Behalwe brandstof, is ook seep uitgedeel.⁶⁴ 'n Gemeenskap in sy eie reg het tot stand gekom.

Die Tweetoringgemeente kon hom nie blind staar teen wat in die kamp afgespeel het nie. Lidmate was gou betrokke, veral wat hulpverlening betref. Mevrouw Bignaut het 'n kampkomitee vir hierdie doel op die been gebring.⁶⁵ Ds. Kriel het uit die staanspoor eredienste in die kamp gehou en gesorg vir 'n kerklike bedieningsstruktuur.⁶⁶ Hierin is hy bygestaan deur die predikant van die Lutherse gemeente, eerwaarde J.G. Grosskopf. Grosskopf het die Woord en ten minste die sakrament van die doop in die kamp bedien. Hy het teweens 'n lys van kinders wat hy in die kamp gedoop het, saamgestel.⁶⁷ Diegene wat in die ingehokte kampelewe 'n tydelike heenkome gevind het, kon immers nie die eredienste, bidure, en Sondagskool van die gemeente in die stad bywoon nie. Hulle was op hulle self aangewese. Daarby moes almal wat van buite in die kamp werk, 'n permit ontvang. Iets waaroor ds. Kriel en eerwaarde Grosskopf natuurlik beskik het. Dit is dus voor die hand liggend

58 Raath, Louw en Olivier: *a.w.*, 75 e.v., 80 e.v. Vgl. ook die herinneringe van J.A. Lombard, O.M. (Oorlogsmuseum van die Boererepublieke) 4923/2.

59 Raath, Louw en Olivier: *a.w.*, 82 e.v.

60 *Dies.*, 84 e.v.

61 *Dies.*, 85 e.v., 92 e.v.

62 *Dies.*, 11.

63 C.O. 25 No. 2265/01 17 April 1901, Vrystaatse Argiefbewaarplek.

64 I.B.B. 40, Vrystaatse Argiefbewaarplek.

65 Schoeman: *a.w.*, 176.

66 Vgl. Fraser: *a.w.*, 297.

67 Sien O.M. 1697/1 Taufen im Camp. Die eerste inskrywing staan onder datum 3 Januarie 1901. O.M. 1658/1 Lys van Dopelinge in Konsentrasiekamp.

dat die kerklike werk in die kamp selfstandig georganiseer moes word. Om dit as 'n nuwe wyk van die gemeente te beskou, of as 'n bykomende preekpunt, het onder omstandighede nie oorweging gekry nie.

Ondertussen het die bestaan van die kampe en die ontbering wat daarin geheers het, bekend geword. Vanuit die Kaapkolonie is baie gedoen om die verbysterende nood te help verlig.⁶⁸ Ook uit Europa, veral Nederland, is hulpvoorrade versend. Dit is so vinnig moontlik na die verskillende konsentrasiekampe gestuur. Wat bestem was vir die Bloemfonteinkamp, het per spoor gekom. In hierdie verband het die plaaslike leraar en gemeentelede eweneens 'n belangrike rol gespeel. So is daar teen die einde van 1900 heelwat goedere ontvang. Om dit op die beste manier uit te deel, het 'n kampkommissie van tent tot tent gegaan om vas te stel waar die meeste hulp benodig is. 'n Lys van meer as 170 name is opgestel. In die pastorie is die goedere uitgepak. 'n Aantal lidmate het kom help met die uitsortering. Na vier dae se harde werk is die pakkies opgemaak, met die benodighede vir elke gesin netjies verpak. Dit is met groot dank in die kamp ontvang. Vir die toekoms, doen ds. Kriel in sy verslag in *De Kerkbode* aan die hand, sal skoene vir mans, vrouens en kinders, ongemaakte kledingstowwe en materiaal, sowel as kussings, baie welkom wees. 'n Besending Bybels en godsdienstige boeke het ook aangekom.⁶⁹ In die kamp self is daar heelwat siekte, veral onder die klein kindertjies. Dit is egter onder die omstandighede onvermydelik.⁷⁰ Ds. Kriel kon nog opmerk dat die kampdokter en sy personeel alles in hulle vermoë doen om die siektes hok te slaan. Sommige pasiënte word na die Volkshospitaal gebring, waar hulle ook goeie behandeling kry.⁷¹

Gedurende 1901 sou die situasie egter hande-uit ruk, veral omdat die kamp oorstroom is met nuwe intrekkers. Hoewel die Superintendent en die administrasie gedoen het wat hulle kon, was daar ook baie beperkinge wat die lewe in die kampelewe nie aangenaam gemaak het nie. Veral die verwydering van afval het veel te wense oorgelaat. Sanitêre voorsienings was ontoereikend.⁷² Teen 'n ernstige besoedelingsgevaar het die dokters van die kamp dikwels gewaarsku.⁷³ Die oorbewoning van tente, kontakbesmetting, onsu-

68 Vgl. vir die rol van die Kaapse Kerk in hierdie verband, bv. *De Kerkbode* XVII(47) 22 November 1900, 731 e.v.; *Dies* XVIII(1) 3 Januari 1901, 1.

69 *De Kerkbode* XVIII(14), 11 April 1901, 222.

70 *Dies.*, XVIII(2), 10 Januari 1901, 18-19.

71 *Dies.*, 18.

72 Schoeman: *a.w.*, 175. Vgl. ook Wessels: *a.w.*, 63 e.v.

73 C.O. 25 No. 2265/01 17 April 1901 — Sanctuary Inspection Refugee Camp.

wer water⁷⁴ en die beperkte lewensruimte⁷⁵ het 'n oorweldigende getal siekes tot gevolg gehad. Die aantal sterfgevälle het, net soos onder die soldate, die hoogte ingeskiet. Ongeveer 2000 mense, die meeste jong kinders, het altesaam hier tragies aan die einde van die lewe gekom.⁷⁶

4. 'N NUWE PREDIKANT VIR DIE GEMEENTE EN 'N SENDELING VIR DIE "REFUGEE KAMP": MAART-JUNIE 1901

Een van die *Episodes in my life* wat John Fraser meer as 20 jaar later in herinnering geroeop het, staan in verband met die dood van Koningin Victoria en die hou van kerklike gedenkdienste in Bloemfontein. Nadat sy op 22 Januarie 1901 gesterf het, het ds. Kriel, "my friend and neighbour,"⁷⁷ vanaf die kansel uitvoerig na hierdie gebeure verwys en nie nagelaat om die goeie hoedanigheid van die oorlede regentes te besing nie. Maar, 'n roudiens is nie in die Tweetoringkerk gehou nie. Die bevelvoerende offisier het dit as "disloyal sentiment" vertolk, ten spyte van die feit dat ds. Kriel sy "oath of allegiance" noukeurig nagekom het.⁷⁸ Ds. Kriel is beveel om na die kus te vertrek. Hy het geen keuse gehad nie. John Fraser het sonder sukses probeer bemiddel. Hy teken aan dat eerwaarde J.S. Louw van die "native congregation" af en toe die eredienste kom waarneem het.⁷⁹

As Fraser reg onthou het, kon ds. Kriel nie te lank uitstendig gewees het nie. Hoogstens 'n paar weke.⁸⁰ Want, gedurende Maart 1901 het hy in Bloemfontein siek geword. Die siekte van ds. Kriel was ernstig van aard. Hy sou vir meer as ses maande moes rus. By die militêre owerheid het hy toestemming gekry om Bloemfontein te verlaat. In April 1901 was hy reeds in Aliwal-Noord.⁸¹ Van daar kon hy en sy gesin na Oos-Londen reis. Hiervandaan het hy na Europa vertrek om volkome te herstel.⁸² Later het die gesin na Franschoek

74 Sien Wessels: *a.w.*, 65 e.v.

75 *Dies.*, 66 e.v.

76 Raath, Louw en Olivier: *a.w.*, 127 e.v. Sien ook Wessels: *a.w.*, 70 e.v.

77 Fraser: *a.w.*, 264.

78 *Dies.*, 297.

79 *Dies.*

80 Volgens die Doopregiser Bloemfontein 1890-1911 het ds. Kriel steeds tussen Januarie en April 1901 steeds die doop in die gemeente waargeneem. Daaruit kan nie 'n lang onderbreking afgelei word nie.

81 *De Kerkbode* XVIII(14), 11 April 1901, 222.

82 *Dies.*, XVIII (23), 13 Juni 1901, 341.

gegaan, om op sy terugkoms te wag. Die afwesigheid van ds. Kriel het beteken dat daar vir die gemeente nie 'n predikant was wat kon voorgaan nie.

As plaaslike sendeling het eerwaarde J.S. Louw gedurende April en Mei 1901 die doop in die gemeente waargeneem.⁸³ Waarskynlik het hy ook vir die prediking ingestaan. Dit sou met die toestemming van die kerkraad moes gebeur het. Artikel 166 van die *Wetten en Verordeningen* (1895) bepaal immers dat die "Openbare Eerediensten ... alleen (berust) bij den plaatselijken Leeraar" of die konsulent, "of bij eenen Plaatsbekleeder, door de kerk tot de diensten ... wettig toegelaten."⁸⁴ Klaarblyklik is aanvaar dat die plaaslike sendeling wel onder laasgenoemde kategorie tuishoort. In die "Boeren kamp" buite die stad het eerwaarde J.G. Grosskopf die geestelike bearbeiding voortgesit. Volgens die doopregister wat in die kamp aangelê is, het hy en sy kollega, eerwaarde J. Arndt, in hierdie tyd nie net die Woord bedien nie, maar ook die doop.⁸⁵ Dit het geskied op die manier wat in die N.G.-gemeentes gebruiklik was, naamlik dat daar by elke dopeling nie net die ouer(s) nie, maar ook getuies betrokke was. *De Kerkbode* vermeld dat eerwaarde R.H. Daneel, die sendeling van die gemeente Harrismith, vir 'n sekere tyd wel in die kamp sou kom arbei.⁸⁶

Gedurende Mei 1901 kom die beskikbare dienende en rustende ouderlinge van die stadsgemeente vir 'n noodvergadering "in afwezigheid van eenen voltalligen Kerkeraad, wegens den oorlog," in die konsistorie byeen. Ouderling D.J.H. van Niekerk neem die leiding as voorsitter.⁸⁷ Die saak op die agenda was om 'n tydelike leraar in die plek van ds. Kriel te kry. In lyn met die geldende *Wetten en Verordeningen* van die N.G. Kerk is dit die Gekombineerde Kerkrad wat vergader om 'n leraar te verkies.⁸⁸ Hiermee het die Kerkrad gesorg dat die bediening van die Woord en sakramente in die gemeente onder oorlogsomstandighede, voortgesit sou word. Hoewel die *Reglement op de Vacaturen*⁸⁹ in sodanige gevalle van toepassing moet wees, kon die Gekombineerde

83 Doopregister Bloemfontein 1890-1911, April en Mei 1901.

84 Sien *Wetten en Verordeningen voor de Nederduitsch Gereformeerde Kerk van den Oranje Vrijstaat*, 1895, Artikel 166, 170.

85 Doopregister Refugée Kampen Oranje Rivier Kolonie, 1901-1902. Vgl. Januarie 1901, April 1901.

86 *De Kerkbode* XVIII(14), 11 April 1901, 222.

87 Vanweë die afwesigheid van 'n leraar en konsulent is gehandel ooreenkomstig artikel 65.2 van die *Wetten en Verordeningen voor de Nederduitsch Gereformeerde Kerk van den Oranje Vrijstaat* 1895, 33, waarvolgens 'n ouderling, "die het langst in den dienst der Gemeente zal hebben gestaan" die voorsitterstoel moet inneem.

88 *Wetten en Verordeningen* ... 1895, Artikels 62-64, 32.

89 Sien *dies.*, Artikel 71, 255 e.v.

Kerkraad dit nie op die letter af volg nie. Streng gesproke was daar *de jure* nie 'n vakature nie, hoewel nie een van die twee predikante meer *de facto* in die gemeente was nie. Hierbenewens kon die Ring, of die Ringskommissie, ook nie geraadpleeg word nie. Die Ring sou ook nie die proses kon bestuur nie. Dit het dus hier om 'n interim maatreël gegaan. Op voorstel van ouderling D.E. Marais en rustende ouderling J.G. Fraser besluit die vergadering om ds. William Robertson⁹⁰ van Petrusburg, wat die konsulent is, na Bloemfontein op die Kerkraad se koste te laat kom.⁹¹ Met hom sou oor die toekomstige bediening in die gemeente onderhandel word. Hy was juis met Pinksterbidure in die konsentrasiekamp van Kimberley, waarheen hy en sy gesin vanaf Petrusburg gebring is, besig.⁹²

Met die tussenkoms van die Administrateur, Sir Hamilton Gould-Adams, het ds. Robertson aan die begin van Junie in die stad aangekom. Ouderling van Niekerk en John Fraser het hom dadelik in die Phoenix Hotel gaan spreek en die situasie van die gemeente verduidelik. In hulle verslag aan 'n noodvergadering van die Kerkraad op 7 Junie 1901 blyk dit dat ds. Robertson gewillig was om vir ses maande teen 'n vergoeding van £150 in diens van die Kerkraad te tree. Daarna sou 'n nuwe ooreenkoms, afhange van die oorlogsituasie, gemaak word.⁹³ Op die diakens word peil getrek om hierdie bedrag in te samel.

Op dieselfde vergadering word die posisie van eerwaarde Daneel bespreek. Volgens Fraser het die eerwaarde in Bloemfontein aangekom om "in het Refugee Kamp"⁹⁴ die geestelike bearbeiding voltyds voort te sit, sonder dat daar enige reëlings getref is rondom sy vergoeding. Aan Fraser word opgedra om in oorleg met ds. Robertson die onderhoud en werk van eerwaarde Daneel te reël.⁹⁵ Dit is begryplik in die lig daarvan dat ds. Robertson terselfdertyd deur die Administrateur van die nuwe Orange River Colony aangestel is om die geestelike bearbeiding in al die konsentrasiekampe te koördineer. Hy sou dus die skakel wees tussen predikante wat die eed van getrouheid afgelê het en in die kampe diens wou lewer, en die owerheid. Die owerheid het immers hierdie

90 Vir hom, sien: I.L. Ferreira: *Die eerste studente aan die Kweekskool – hul akademiese opleiding en bediening*. Ongepubliseerde B.D.-skripsie, Universiteit van Stellenbosch, 1963, 6 e.v., 93 e.v., 119 e.v., 127 e.v., 140 e.v.

91 Notule Kerkraad Bloemfontein, 6 Mei 1901. Hiermee is die *Reglement op Vacaturen* gevolg. Sien *Wetten en Verordeningen ... 1895*, Artikel 259, 104.

92 *De Kerkbode* XVIII(21), 30 Mei 1901, 315.

93 Notule Kerkraad Bloemfontein, 7 Junie 1901.

94 *De Kerkbode* XVIII(21), 30 Mei 1901, 315.

95 Notule Kerkraad Bloemfontein, 7 Junie 1901.

geestelike dienswerk finansieel ondersteun.⁹⁶ Predikante het £16.13.4 per maand daarvoor ontvang.⁹⁷ Hy was dus die aangewese persoon om die sake van eerwaarde Daneel in orde te bring.

Op die 9de Junie het beide ds. Robertson en eerwaarde Daneel met hulle gemeentelike werksaamhede in Bloemfontein begin.⁹⁸ Hoewel eerwaarde Daneel 'n aantal kinders in die Tweetoringkerk gedurende die laaste semester van 1901 gedoop het,⁹⁹ het hy hom hoofsaaklik toegelê op die geestelike bearbeiding van die kamp. Die kamp was groot — op 27 April 1901 was daar 3689 inwoners¹⁰⁰ — en die sterftesyfer, veral onder kinders, het gedurende die winter 'n hoogtepunt bereik. Tewens, op die 8ste Junie moes ds. Robertson 12 begrafnisse waarneem.¹⁰¹ Die bediening in Bloemfontein het 'n tragiese wending geneem. Lidmate van die gemeente het steeds saamgespan om die nood in die kamp te help verlig.¹⁰² Ter wille van sy geestelike skakelwerk, het ds. Robertson al die kampe besoek om op hoogte van sake te kom.¹⁰³ Hieroor het hy in *De Kerkbode* berig.¹⁰⁴ Benewens die duisende wit vlugtelinge, was daar ook reeds meer as 18000 gekleurdes in 'n groot aantal kampe wat vir hulle opgerig is.¹⁰⁵ Die kamp vir “Inboorlingen” op Bloemfontein het op 27 April 1901 reeds 1459 inwoners gehad.¹⁰⁶ Plaaslike sendelinge, skryf hy, neem sover moontlik die geestelike bearbeiding waar.¹⁰⁷ Dit sou ook vir eerwaarde Louw op Bloemfontein geld.

96 Vgl. ook C.O. 2264/01, Vrystaatse Argiefbewaarplek, in hierdie verband.

97 C.O. 25 2264/01, 3 Juli 1901, Vrystaatse Argiefbewaarplek.

98 *De Kerkbode* XVIII(24), 20 Juni 1901, 356.

99 Doopregister Bloemfontein 1890-1911, Junie en Julie 1901.

100 *De Kerkbode* XVIII(21) 30 Mei 1901, 315.

101 *Dies.*

102 *Dies.*, XVIII(26), 4 Juni 1901, 386.

103 C.O. 25 2264/01 (V.A.B.) 3 Juli 1901.

104 *De Kerkbode* XVIII(27), 11 Juli 1901, 399.

105 Vir meer besonderhede hieroor, sien P. Warwick: *Black people and the South African War 1899-1902*. Cambridge, 1983; *Black Concentration Camps during the Anglo-Boer War*. Bloemfontein: War Museum, 1996; J. Ploeger: *a.w.*, Deel V 43:1 e.v.; 43:6.

106 *De Kerkbode* XVIII(21) 30 Mei 1901, 325.

107 *Dies.*

5. 'N BRIEF AAN MODERATOR MARQUARD TER WILLE VAN VREDE: JUNIE 1901

Daar was lidmate vir wie dit 'n gewetensaak was dat die oorlog na die val van Bloemfontein met 'n eerlike oorgawe beëindig moes word. Die lyding van die burgerlike bevolking in die konsentrasiekampe was vir hulle aansporing om die sinloosheid van 'n voortgesette stryd openlik te verklaar. In Vredeskommissies het hulle mekaar gevind en begin ywer vir hulle saak. In Bloemfontein was ook so 'n kommissie onder voorsitterskap van John Fraser aktief.¹⁰⁸ Lede van hierdie komitee was D.J.H. van Niekerk, J.S. Theron, H.S. Viljoen, wat almal lede van die Volksraad was, en G.J. van Tonder en J.D. Palmer, wat in die Uitvoerende Bestuur van die voormalige Republiek gedien het. Teen die einde van 1900 het Fraser 'n brief van die militêre goewerneur ontvang waarin hy, in sy hoedanigheid as voorsitter van die Finansiële Kommissie van die Sinode, versoek word om met die predikante van die N.G. Kerk in korrespondensie te tree oor 'n moontlike terugkeer na hulle gemeentes in die Colony.¹⁰⁹ Soos in die geval voor die oorlog, sal die nuwe owerheid ook hulle vergoeding subsidieer, mits hulle die eed van getrouheid aan die Britse koning aflê.¹¹⁰ Daarby moes hulle hulle in die gemeentes beywer om die vrede sou gou as moontlik herstel te kry.

Die meeste predikante het die Vrystaat verlaat en hulle in die Kaapkolonie bevind. John Fraser het so ver moontlik, vertel hy, kontak gemaak. Vyf predikante het die eed van getrouheid geneem, terwyl nege dit steeds geweier het.¹¹¹ Ds J.J.T. Marquard, wat eweneens 'n skrywe ontvang het, was van oordeel dat slegs die Sinode so 'n besluit kan neem.¹¹² Hierdie reaksie was 'n teleurstelling. Die Vredeskommissie het toe besluit om hulle op ds. Marquard, as *quaestor* van die Sinode, te beroep. Hy het toe in Kaapstad gehelp met die insameling en versending van noodvoorrade vir die konsentrasiekampe. Teen die helfte van 1901 het vier van hulle hulle brief namens die Vredeskommissie aan hom gestuur. Hulle deel hom mee dat die volk geestelik en moreel agteruitgaan as gevolg van die voortsetting van die sinlose oorlog, waarin die lyding net erger. Die tyd het aangebreek dat die N.G. Kerk en sy Sinode nou moet help om die oorgawe en einde van die oorlog te bewerk. Daarin kan ds. Marquard 'n sleutelrol speel. Hierbenewens moet die

108 Schoeman: *a.w.*, 178.

109 Fraser: *a.w.*, 290.

110 sien ook *De Kerkbode* XVIII(2) 10 Januari 1901, 18.

111 Fraser: *a.w.*, 290.

112 *Dies.*, 291.

predikante wat die land verlaat het, terugkeer na hulle gemeentes. Hulle word verwyt dat hulle hulle gemeentes verlaat het. Daardeur het geestelike verarming ingetree. In slegs 8 of 9 gemeentes het die predikante ten spyte van die oorlog op hulle poste gebly en hulle persoonlike oortuigings ondergeskik gemaak aan die voorsienigheid en beskikking van God. Daar gaan dit met die lidmate beter, skrywe hulle. Hier het die predikante immers in hulle roeping bly volhard om die evangelie van vrede voortgaande te bedien. Indien al die predikante getrou in hierdie bediening bly staan het, sou ook 'n groot deel van die verstrooiing van die gemeentes en tewens die vernietiging van ons volk, wat die bitter gevolg is van die hopelose stryd waarin ons nou vasgevang sit, voorkom kon gewees het.

Vir die skrywers is dit moeilik om die houding van die predikante goed te begryp. Daar is tog 'n onverbreeklike verband tussen hulle en die kudde, vir wie hulle die herder moet wees. Die eis van die Christelike liefde en die waarde van duisende siele wat sonder bediening sit, praat tog 'n duidelike taal wat hulle moet help om in die lig van God se wil, tot 'n vergelyk te kom met selfs die hardste vrae. In hierdie geval: voortgaande verset, of onderwerping aan die eise van hulle roeping? Dit is tog duidelik dat politieke oortuigings ter wille van die opbou van die gemeentes ter syde gestel moet word. Daarom word ds. Marquard ook gevra om 'n appèl op al die predikante te maak om in die lig van hulle skrywe terug te keer en instrumente te word van 'n blywende vrede.

Onderaan het hulle nie gehuiwer om hulle name te teken nie: J.G. Fraser, D.J.H. van Niekerk, J.S. Theron, G.J. van Tonder.¹¹³ Al vier het in verband met die Kerkraad gestaan. D.J.H. van Niekerk was 'n dienende ouderling, J.G. Fraser 'n rustende ouderling, G.J. van Tonder en J.S. Theron rustende diakens.¹¹⁴

Ds. Marquard was van mening dat hy hom nie met die saak kon inlaat nie omdat dit 'n politieke kwessie is. Hy het die eed van neutraliteit afgelê, wat hom verbied om by politieke sake betrokke te raak.¹¹⁵ Dit het die skrywers nie oortuig nie. Hulle het gemeen dat dit juis nie 'n politieke kwessie is wat hulle aanroer nie. Hulle beoog nie om die doelstelling van die Vredeskommisjie te dien nie, maar om wat gedoen moet word tot behoud van ons geloofsgenote. En, wat plig eis onder die hagglike omstandighede waarin

113 C.O. 2217/01 (V.A.B.). Die brief is gedateer 4 Junie 1901, en is in Engels vertaal, sodat die Militêre Owerheid dit kon sensor.

114 Vgl. Notule Kerkraad Bloemfontein, 6 Mei 1901, 7 Juni 1901.

115 C.O. 2217/01, Vrystaatse Argiefbewaarplek (V.A.B.).

ons lewe. Die predikante moet na hulle gemeente terugkeer en die Kerk moet help om die vrede weer te herstel. Ter wille van die Koninkryk van Christus.¹¹⁶

Ds. Marquard het hierop weer geantwoord. Daar word wel pogings aangewend om die predikante te laat terugkeer na hulle gemeentes. Maar, selfs al verbind hulle aan die eed van neutraliteit, is die antwoord van die betrokke owerhede altyd negatief.¹¹⁷

Was die saak hiermee afgehandel? Geen verdere korrespondensie kon opgespoor word nie. Predikante het ook nie na hulle gemeentes teruggekeer nie. 'n Hele aantal (ander) dominees het in die konsentrasiekampe kom help, en daarvoor toestemming gekry. In Bloemfontein het ds. Robertson dit gereël. In "het Kamp te Bloemfontein" was eerwaarde Daneel besig om op 'n kenmerkende manier beslag te gee aan die geestelike bediening van die inwoners. In werklikheid het 'n tipiese N.G.-gemeente in die kamp ontstaan. Naas die Tweetoringkerk en sy sendinggemeente, was daar dus nou 'n derde N.G.-gemeente in Bloemfontein.

6. DIE TWEETORINGKERK SE STRUKTUUR BY DIE OORLOGSITUASIE AANGEPAS: OKTOBER 1901-MAART 1902

In die stad het die gemeente met 'n verminderde getal lidmate tog sy lewe gedurende die oorlog voortgesit. Selfs die betrokke artikels in die *Wetten en Verordeningen voor de Nederduitsch Gereformeerde Kerk van den Oranje Vrijstaat*¹¹⁸ is gevolg toe daar in Oktober 1901 weer kerkraadverkieping plaasgevind het.¹¹⁹ J.G. Fraser is weer as ouderling verkies. By die volgende vergadering van die Kerkraad het hy en D.E. Marais voorgestel

dat onder de bestaande omstandigheden er vier ouderlingen en acht diakenen zullen gekosen worden voor de geheele gemeente en de wijken zullen worden verdeeld in: 1. Bloemfontein. 2. Boven en Midden Modderrivier. 3. Onder Modderrivier en Kaalspruit. 4. Kafferrivier.

116 C.O. 2217/01, (V.A.B.) 24 Junie 1901.

117 C.O. 2217/01, (V.A.B.) 6 Julie 1901.

118 sien Artikels 57, 59, 60-64 van die *Wetten en Verordeningen voor de Nederduitsch Gereformeerde Kerk van den Oranje Vrijstaat* 1895, 29-32.

119 Notule Kerkraad Bloemfontein, 4 October 1901.

Daarmee is die gemeentelike struktuur by die oorlogssituasie aangepas. Die gemeente moes ook gedurende die afgelope twee jaar £600 leen om sy bedryfsuitgawes die hoof te bied.¹²⁰ Die orreliste van die gemeente mev. Krohn ontvang ook op haar versoek £6.3.0 vir die aankoop van musiekbouke vir die koor van die gemeente.

Gedurende November probeer die Kerkraad 'n permit vir ds. Kriel bekom om na Bloemfontein terug te keer. Hy was toe in Kaapstad, na sy Europese besoek.¹²¹ Vir eers is dit nog geweier deur die militêre owerheid. Dit het beteken het dat ds. Robertson nog sou moes voortgaan as predikant van die gemeente. Ook ouderling Fraser kon die permit vir ds. Kriel nie dadelik gereël kry nie. Wat wel geluk, is dat 'n jaarlikse regeringstoelaag van £200 aan ds. Kriel deur die Administrateur toegestaan word. Dit het meegebring dat die Kerkraad twee leraars kon versorg. Hulle sou graag wou sien dat ds. Robertson nog aanbly. Vir hom was dit 'n sensitiewe saak omdat hy op 'n ongewone manier die bediening in Bloemfontein kom oorneem het. Die gemeente het immers nog steeds oor die dienste van beide di. Kriel en Roux beskik. Robertson sou dus nie 'n verleentheid wou skep nie.

Hierdie saak is goed op die kerkraadsvergadering deurgepraat. Die dienste van die hulpprediker ds. P.A. Roux word formeel beëindig. Dit word per brief aan hom oorgedra. Hy het immers "zonder verlof of voorkennis van die Kerkraad de kommando's vrijwillig gevolg na de overgave van Bloemfontein aan de Britsche Regeering."¹²² Hiermee is in feite en kerkregtelik demissie aan hom toegestaan.¹²³ Bowendien het die Kerkraad sedert 13 Maart 1900 geen subsidie van die Sinode vir sy versorging ontvang nie. Die Sinode het immers besluit om die hulpleraar van Bloemfontein finansiël te ondersteun.¹²⁴ Op daardie stadium was ds. Roux onder militêre opsig in Beaufortwes.¹²⁵ Na die oorlog het hy hom in Franschoek bevind vanwaar hy vir ds. van der Merwe van Beaufort-wes vir 'n tydperk van drie maande in die bediening sou gaan help het.¹²⁶ In Junie 1903 is hy na Petrusburg beroep, om ds.

120 Notule Kerkraad Bloemfontein, 7 November 1901.

121 *De Kerkbode* XVIII(45), 14 November 1901, 608.

122 Notule Kerkraad Bloemfontein, 7 November 1901.

123 *Sien Wetten en Verordeningen voor de Nederduitsch Gereformeerde Kerk van den Oranje Vrijstaat*, 1895, Artikels 255, 258, 259, 266. Aan al die vereistes van die betrokke artikels kon uiteraard nie voldoen word nie. Die oorlogssituasie het dit onmoontlik gemaak.

124 Notule Kerkraad Bloemfontein, 7 November 1901.

125 *De Kerkbode* XVIII(30), 1 Augustus 1901, 437.

126 *Dies.*, XIX(29), 24 Juli 1902, 491.

Robertson op te volg.¹²⁷ Tweedens versoek die Kerkraad ds. Robertson om aan te bly. Sy salaris sou £300 per jaar beloop, terwyl ds. Kriel met £100 uit die kerkkas benewens die £200 van die regering vergoed word.

So het dit gekom dat di. Robertson en Kriel nou die predikante in die gemeente was. Ds. Kriel was waarskynlik aan die begin van 1902 weer op sy pos. Ds. Robertson het voortgegaan met die belangrike werk as koördineerder van die geestelike bearbeiding van die konsentrasiekampe. Hy het al die doopregisters van die kampe ontvang met die oog daarop dat dit na die oorlog in die verskillende gemeentes ingeskryf sou word. Elke dopeling is immers in die registers in verband met 'n plaaslike gemeente gebring.¹²⁸ Hy het goed vertrouwd geraak met die nuwe owerheid. Dikwels het hy ook in die Bloemfonteinkamp gepreek en kinders gedoop.

Ds. Kriel het hom, steeds gebind deur die militêre regulasies, meer toegelê op die gemeente, en in die kamp van Bloemfontein gehelp waar hy kon. In die gemeente is dus steeds eredienste gehou, die sakramente bedien en huwelike kerklik ingeseën. Ook in die kamp het beide leraars dikwels lidmate se huwelike bevestig.¹²⁹ Aan die einde van die jaar verlaat ouderling van der Karst Bloemfontein om hom in Wynberg te gaan vestig. Hy was lank kassier van die Kerkraad en besorg dus by hierdie geleentheid die boeke terug. Die Kerkraad kon net dankie sê. Daar was nie die nodige middele om dit tasbaar te bevestig nie.¹³⁰ En, vroeg in 1902 kon die jaarlikse katkisasie weer in aanvang neem.¹³¹

Baie van die plaaslidmate het in 'n verskeidenheid konsentrasiekampe geland. Daar het hulle die lewe ontvang en geleef soos dit vir hulle moontlik gemaak is. In die kamp by Harrismith is 'n aantal kinders uit die Bloemfonteinse gemeente deur ds. C.P. Theron gedoop. Ander was in die Kraairivier kamp by Aliwal-Noord. En, in Basoetoland het ds. C.D. Murray, wat spesiaal daarheen gegaan het, ook enkele kinders uit Bloemfontein gedoop.¹³²

127 *Dies.*, XX(23), 4 Juni 1903, 266.

128 Vgl. Refugee Kampen O.R.C. Doopregister 1901-1902, 160.

129 Huweliksregister, Argiefbewaarplek N.G.K.O.V.S., N.G.-Gemeente, Bloemfontein 1896-1901, 1902-1904.

130 Notule Kerkraad Bloemfontein, 9 Desember 1901.

131 *Dies.*, 25 Februarie 1902.

132 Vgl. Refugee Kampen ORC Doopregister 1901-1902, 40 e.v., 126, 127 e.v.

7. DIE EINDE VAN DIE OORLOG

Op 31 Mei 1902 het die oorlog formeel tot 'n einde gekom. Die volgende Sondag het die nuus die stad bereik. Tydens die middagdiens in die kamp, het die kerkgangers dit verneem. Na die eerste verslaenheid het hulle begin praat oor huistoe gaan. 'n Week later het 'n groot openbare dankseggingsdiens op die plein plaasgevind. Daaraan het die predikante van die N.G. gemeente ook meegedoen. Ondertussen het die oorblywende kommando's een na die ander oorgegee.

Rondom Bloemfontein moes die militêre kampe opgebreek word. Ook die konsentrasiekampe sou spoedig tot 'n einde kom. Maar, dit het tyd geneem. Op 30 Junie 1902 was daar in die blanke konsentrasiekamp nog 5633 inwoners.¹³³ Vanaf Juliemaand het die inwonertal begin daal. Teruggekeerde krygsgevangenes het ook hierin tydelik tuisgekom, terwyl gewag is vir die afhandeling van die repatriasie. Almal moes immers aan 'n heenkome gehelp word. Uiteindelik is die kamp op 3 Januarie 1903 finaal gesluit.¹³⁴ Die ingehokte kampgemeente het 'n tydelike bestaan gehad. Hy het nou verdwyn. Net die oopgetrapte lap aarde was die stille getuie van 'n brokstuk (kerklike) lewe wat hom hier afgespeel het.

In die Tweetoringgemeente het die leraars met hulle werk voortgegaan en gesien hoedat Bloemfontein nou weer deur en deur 'n siviele stad word. Ds. Robertson het steeds deel van die Kerkraad uitgemaak en het ook as voorsitter opgetree. Hy tref die reëlins in opdrag van die Kerkraad vir die kroningsfees van die nuwe koning van Engeland, waarby 'n openbare erediens plaasgevind het. Daarin het die koor van die gemeente saam met ander kore deelgeneem.¹³⁵ Dit was 'n indrukwekkende geleentheid, met dwarsdeur die land gevier is. Vir die fees het Bloemfontein £500 gekry.¹³⁶

Die oorlog was verby. Maar, wat oor die N.G.-gemeente van Bloemfontein sedert Oktober 1899 gekom het, moes verwerk word. Lidmate het die oorlog, en die afloop daarvan, uiteenlopend beleef. Daar was dié wat in die stad oorleef het. En, dié wat in konsentrasie- en krygsgevangenekampe beland het. Hulle moes almal weer in een gemeente saamkom. Maar, dit hoort tot 'n volgende fase in sy geskiedenis.

133 Raath, Louw en Olivier: *a.w.*, 125.

134 *Dies.*, 126.

135 Notule Kerkraad Bloemfontein, 10 Maart 1902.

136 C.O. 55 324/02, Vrystaatse Argiefbewaarplek.

8. SAMEVATTING

Die kerkhistoriese bronne wat uit die tydperk 1899-1902 in verband met die N.G.-gemeente van Bloemfontein oorgebly het, huisves 'n interessante verhaal. Dit vertel hoedat die oorlog 'n deel van die gemeente weggevoer het: op kommando en na konsentrasie- en krygsgevangenekampe. Een van sy predikante is deur die oorlog meegeneem, en sou nooit weer terugkeer nie. En, 'n nuwe predikant is bekom. Die agterblywende deel van die gemeente is in die nuwe Britse kolonie deur die Kerkraad aan die hand geneem. So het die gemeente oorleef. Die diens van die Woord en die sakramente is nooit onderbreek nie. Die Kerkraad moes inderwaarheid spesiale reëlings tref, selfs buite die geldende *Wetten en Verordeningen* (1895) om. Maar, Sondag vir Sondag het die plaaslike gemeente na die kerkgebou gekom om na die Woord te luister. 'n Omvattende oorlog kon die plaaslike gemeente nie vernietig nie. Selfs toe die Ring en Sinode as kerkverband uitgeskakel is. Wat kerkhistories nie uit die oog verloor moet word nie, is dat daar nog twee ander N.G.-gemeentes in die stad gedurende die oorlog was: die N.G. Sendinggemeente in Waaihoek, en die gemeente wat in die "Boeren kamp" tot stand gekom het. Beide dring ook op behandeling aan, omdat die Bloemfonteinse N.G.-gemeente met albei in 'n noue verband gestaan het. Die Tweetoringkerk was gevolglik maar een van die N.G.-gemeentes in Bloemfontein gedurende daardie onvergeetlike oorlog.

Keywords

South African Church History

Dutch Reformed Church

Anglo-Boer War 1899-1902

Dutch Reformed Congregation

Bloemfontein

Church and war

Trefwoorde

Suid-Afrikaanse Kerkgeskiedenis

Ned. Geref. Kerk

Anglo-Boereoorlog 1899-1902

N.G.-gemeente Bloemfontein

Kerk en oorlog